

5. Padesátá léta 19. století: období krystalizace nových chorvatských národně-integračních ideologií

Po porážce revoluce z let 1848–1849 byl v habsburské monarchii postupně nastolen neoabsolutistický režim (Bachův absolutismus). Již před suspendováním platnosti oktrojované ústavy, k němuž císař přistoupil vydáním tzv. silvestrovských patentů dne 31. prosince 1851, došlo k výraznému okleštění chorvatské politicko-správní autonomie a postupnému zániku všech opozičních politických periodik tištěných v chorvatštině.²⁴⁰

V souvislosti s tématem této práce stojí za zmínku, že poslední opoziční list vycházející v chorvatském jazyce *Jugoslavenske novine* (Jihoslovan-ské noviny) byl zakázán poté, co na titulní straně čísla z 12. prosince 1850 otiskl článek Avelina Čepuliće *Iz Hrelin-grad* (Z Hrelin-gradu),²⁴¹ v němž tento novinář volá po diplomatické a vojenské intervenci Rakouska a evropských velmocí ve prospěch „ujařmených jihoslovanských bratří“ v osmanské říši. Svůj apel odůvodňuje závazkem obyvatel „chorvatsko-slavon-ské vlasti“ vůči celému Slovanstvu a svým jihoslovanským soukmenovcům v Turecku, kteří nemají zajištěno elementární právo na život, jazyk, víru a majetek. Vzhledem ke skutečnosti, že v Rakousku žijí „milióny téhož jho-slovanského národa“, vídeňská vláda by se prý měla namísto svého angažmá v Německém spolku zaměřit na pomoc „ubohé ráji“, jež od vzdělané Evropy toužebně očekává vykoupení z třisetleté turecké poroby. Dle autora by se přitom mohla odvolat na odvěké právo uherských králů na záštitu bosenských křesťanů.

Svou důraznou akcí ve prospěch „našich jihoslovanských bratří v Turec-ku“ by si prý Rakousko získalo sympatie Slovanů, jimž by se tak odvdě-čilo za svou záchranu během revoluce. Čepulić rovněž kritizuje údajnou pasivitu a bezcitnost Evropy, která pošlapává principy zdravého rozumu, spravedlnosti a lidskosti, když v zájmu zachování rovnováhy na kontinen-tě hájí za každou cenu existenci osmanské říše. Svou kritiku dokonce au-tor doplňuje varováním, že Slované během posledních dvou let prokázali, čeho jsou schopni, a že by náhle uvědomělý a probuzený slovanský živel mohl v budoucnu snadno narušit onu zdánlivou rovnováhu, kterou so-

240 Roku 1850 byly výrazně omezeny pravomoci chorvatského bána Josipa Jelačiće, zruše-na župní samospráva a rozpuštěny nejvyšší chorvatské politické instituce – chorvatský sněm a tzv. bánská rada (*bansko vijeće*), jež představovala nejvyšší chorvatský exekutiv-ní orgán za revoluce. (Srov. I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, s. 256).

241 Srov. faksimile článku a rozbor okolností zániku listu *Jugoslavenske novine* v: V. ŠVO-GER, *Zagrebačko liberalno novinstvo*, s. 200–204, 316–318.

becky a povýšenecky hájí evropská diplomacie. Ke kontroverznosti článku z pohledu státní moci přispívá rovněž autorovo srovnání postavení Slovanů v habsburské monarchii a v osmanské říši, jehož součástí je tvrzení, že v Rakousku se „naše slovanská národnost jen o něco více ctí než v Turecku“ a že „i my máme své vezíry, paši a agy, jen pod jiným evropským jménem.“

Čepulićův článek napadající soudobé poměry v monarchii i rakouskou zahraniční politiku byl v podstatě labutí písní plánů, ideálů a nadějí spjatých s řešením východní otázky, které chorvatští politikové, ideologové a novináři artikulovali za revolučního vření let 1848–1849. Zaznívají v něm již pocity hořkosti a zklamání vyvolané vývojem událostí v monarchii po potlačení revoluce, který zanedlouho vyústil v restauraci absolutistického režimu.

Vlastní období neoabsolutismu (1852–1859) se vyznačovalo neomezenou mocí státní byrokracie prosazující centralizaci a germanizaci říše, jež spolu s obnovením cenzury a policejního dohledu nad všemi sférami veřejného života vedly k umrtvení politického dění, oslabení pozic národních hnutí a kulturní stagnaci.²⁴² Na druhou stranu ovšem nedošlo k přerušení pozitivního trendu společenské a hospodářské modernizace nastoupeného za revoluce. Realizace rozsáhlých reforem v oblasti ekonomiky, státní správy či školství ovšem byla plně v rukou všemocného úřednického aparátu odpovědného panovníkovi. Cílem reformního úsilí bylo hospodářské povznesení a především upevnění politicko-spoločenské soudržnosti říše otřesené nedávnými revolučními událostmi. Odstranění odstředivých tendencí přitom mělo být dosaženo také prostřednictvím paralyzace politického života a národních hnutí. Takovouto modernizaci prováděnou „shora“ byl v 50. letech 19. století v Rakouském císařství započat přerod dosavadní stavovské společnosti v moderní společnost občanskou. Současně s touto postupující transformací byly paradoxně vytvořeny společenské a hospodářské předpoklady pro budoucí rozvoj národotvorných procesů v říši, což se projevilo po obnovení ústavního zřízení v říši, k němuž panovník přistoupil na počátku následujícího desetiletí.

V chorvatském politickém myšlení vykrytalizovaly během 50. let dvě konkurenční národně-integrační ideologie, které udávaly ráz chorvatskému národotvornému procesu po celou druhou polovinu 19. století. Jednalo se jednak o ideologii jihoslovanství (jugoslavismu), jejíž stoupenci zasazovali chorvatskou národní identitu a politické cíle do širšího (jiho) slovanského rámce, jednak o ideologii velkochorvatskou, zastávanou tzv. pravaši, kteří zavrhlí slovanofilské tradice ilyristu a austroslavismu, na něž navazovali jejich rivalové, a za svůj ideál si vytkli národní a politické sjednocení většiny slovanského jihu pod chorvatským jménem. Přestože se během 50. let ještě můžeme v ojedinělých případech setkat s užitím ilyrského jména pro označení jazyka a národní příslušnosti Jihoslovanů, toto

242 Srov. M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*.

starobylé etnonymum bylo již za revoluce jednoznačně upozaděno ve prospěch jména jihoslovanského. Politický program vytvoření jihoslovanské politické jednotky v rámci federalizované habsburské monarchie, který byl někdejšími předáky ilyrismu prosazován za revoluce, přispěl rovněž k upevnění přesvědčení o chorvatské národní identitě obyvatelstva Trojje-diného království. Právě od revolučních let 1848–1849 začalo být Chorvat-sko upřednostňováno před Dalmácií a Slavonií v trojčlenném názvu tohoto politického útvaru, jenž měl dle dobového austroslavistického programu zaujmout pozici chorvatské politické jednotky ve federativním svazku se Srbskou vojvodinou a Sjednocenou Slovenií. V období neoabsolutismu se pak někteří bývalí přívrženci ilyrismu přičinili o afirmaci chorvatské ná-rodní a jazykové individuality,²⁴³ kterou ovšem zpravidla nadále zasazo-vali do širších (jiho)slovanských souvislostí. Jedním z nich byl I. Kukuljević Sakcinski,²⁴⁴ který v předchozím desetiletí patřil k ústředním osobnostem ilyrského hnutí a politického života v bánském Chorvatsku. Jak již bylo řečeno, Kukuljević ve 40. letech významně přispěl k definování postavení Bosny v ideologii a politice předáků chorvatského národního hnutí. O Bos-nu tento vzdělanec a politik projevoval výjimečný zájem i v následujícím desetiletí, kdy se také do této sousední osmanské provincie poprvé osobně vypravil.

5. 1. Národně-ideologické aspekty cestopisu Ivana Kukuljeviće Sakcinského *Putovanje po Bosni* (1858)

O své první cestě do Bosny podniknuté na podzim roku 1857 pojednal Kukuljević v cestopise *Putovanje po Bosni* (1858, Putování po Bosně),²⁴⁵ který vyšel šestnáct let po výše analyzované průkopnické cestopisné próze M. Mažuraniće. Zatímco jeho předchůdce si primárně kladl za cíl seznámit sou-dobého čtenáře s poměry v Bosně prostřednictvím věrného zachycení svých zážitků a poznatků z absolvované cesty, Kukuljević ve své knize současně předkládá národně-politický program, od jehož realizace si slibuje zajištění prosperity a šťastnější budoucnosti Bosny a jejího obyvatelstva.²⁴⁶ Ideové poselství cestopisu přitom do značné míry koresponduje s autorovými po-

243 Srov. M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, s. 371–391.

244 Srov. tamtéž; Jaroslav ŠIDAK, *Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskog*. In: J. Ši-dak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb 1973, s. 221–277; Tomislav MAR-KUS, *Ivan Kukuljević u političkom životu Hrvatske u razdoblju 1843.–1867. godine. Prilog is-traživanju njegove političke djelatnosti*. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 27 (2009), s. 293–318.

245 Zde vycházím z vydání: Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Putovanje po Bosni*. In: I. Ku-kuljević Sakcinski, *Izabrana djela*. Prir. Nikola Batušić, Zagreb 1997, s. 327–376.

246 Srov. tamtéž, s. 327–328, 372–374.

hledy na tuto zemi a její obyvatelstvo, které prezentoval v řadě svých dříve uveřejněných a v předchozích kapitolách rozebíraných textů.

Na úvod se Kukuljević čtenáři svěřuje: „již odedávna bylo mým tajným přáním nahlédnout do sousední Bosny, odkud přišli moji předkové i tolik dalších rodů chorvatských; kde se mluví stejným jazykem jako u nás; a která je nám přesto kvůli rozdílné vládě a správě vzdálenější a méně známá než Řím a Paříž.“²⁴⁷ Do Kukuljevićovy motivace k cestě do této blízké leč neprobádané země se tak promítá nejen povědomí o historické a jazykové sounáležitosti Chorvatů s Bosňany, ale také osobní důvody emocionální povahy spjaté s autorovým šlechtickým původem. Jeho přístup k Bosně a jejímu obyvatelstvu do značné míry vychází ze státoprávní ideologie chorvatských stavů a s ní souvisejícími představami chorvatských aristokratů o původním rozsahu chorvatského státu. Kukuljević důsledně rozlišuje Turecké Chorvatsko od zbytku Bosny, hluboce prožívá návštěvu míst spjatých s chorvatskou historií a dokonce naznačuje existenci jistého pouta mezi starou chorvatskou a současnou bosenskou šlechtou.²⁴⁸

Na rozdíl od Mažuraniće, který se zemí protloukal na vlastní pěst, často pěšky a s nasazením vlastního života,²⁴⁹ Kukuljević absolvoval většinu cesty po Bosenské Krajině a části střední Bosny s ozbrojeným doprovodem, a to na koni nebo v kočáře. Přesto uvádí, že cestování po Bosně představuje „značnou zátěž pro člověka i dobytek“ vzhledem k velmi špatnému stavu tamních cest a nebezpečí, jež na cestující číhá v podobě hajduků a divoké zvěře.²⁵⁰ Zanedbaná dopravní infrastruktura, v níž autor spatřuje významnou překážku pro příliv kapitálu do země,²⁵¹ je pouze jedním z četných projevů stagnace a pasivity, s nimiž se v Bosně setkává. Evropského cestovatele prý doslova zabolí srdce při pohledu na všudypřítomnou špínu, nepořádek, neobdělávaná pole či nedbale ošetřované ovocné sady.²⁵² Kukuljević si dokonce posteskuje, že „[k]dyby v tom kraji žili jiní obyvatelé, tak by se pustina mohla záhy proměnit v ráj.“²⁵³ O to větší je jeho překvapení, když naráží na krásné třešňové stromořadí, které kolem cesty vysadil jakýsi místní pastevec. Spisovatel konstatuje, že tento muž by si za svůj čin od „každé jiné evropské vlády“ vysloužil „odměnu či alespoň pochvalu, zde se však musí spokojit

247 Tamtéž, s. 327. Také vydavatel Kukuljevićovy knihy Lavoslav Župan ve své předmluvě vyzdvihuje mimořádnou zajímavost Bosny pro chorvatský národ, která ovšem kontrastuje s nízkou mírou obeznámeností Chorvatů s touto zemí: „[z]a hervatski narod ne ima zanimljivoje zemlje od Bosne, srodne po keroi i jeziku naroda, susjedne po geografičkom položaju i sdružene po historičkoj prošastnosti, pa ipak sadašnjemu naraštaju s ove strane Une i Save skoro sasvim nepoznate.“ (Tamtéž, s. 327)

248 Srov. tamtéž, s. 345, 354–356, 366.

249 Viz srovnání dvou cestopisů: Petr STEHLÍK, *Evropa či Orient? Obraz Bosny v chorvatských cestopisech čtyřicátých a padesátých let 19. století*. In: Marek Příhoda – Václav Čermák (eds.), *Slovanský areál a Evropa*. Praha – Červený Kostelec 2010, s. 115–127.

250 Srov. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Putovanje po Bosni*, s. 331, 344, 348.

251 Srov. tamtéž, s. 333–334.

252 Srov. tamtéž, s. 340.

253 Tamtéž.

s *požehnaním poutníků*“.²⁵⁴ Později se Kukuljević dozvídá, že většina veřejných staveb v Bosně vznikla rovněž z nezištné iniciativy obdobných dobrodinců.²⁵⁵ V jejich postoji a konání bezpochyby spatřuje nevyužitý lidský potenciál, který tato země skýtá, přičemž čtenáři implicitně naznačuje, že jeho využití brání současné politicko-spoločenské zřízení. Na jiném místě pak naznačuje, že pouze zavedení evropské správy může do této nešťastné země přinést kýženou osvětu, řád a hospodářské povznesení.²⁵⁶ Z kontextu ovšem není jednoznačně zřejmé, zda si pod evropskou správou Bosny představuje pouze zavedení modernějšího „evropského“ zřízení nebo také změnu její politické svrchovanosti.

Podle cestovatelova svědectví jsou si bosenské zaostalosti a nevzdělanosti plně vědomi dokonce i někteří příslušníci domácí muslimské elity.²⁵⁷ V navštívených městech se totiž Kukuljevićovi a jeho doprovodu obvykle dostalo vřelého přijetí nejen od katolických a pravoslavných duchovních, ale také od místní muslimské honorace, s jejímiž postoji a názory se tím pádem mohli seznámit. Nejvelkolepější uvítání čekalo na spisovatele a jeho druhy v městě Jajci, kde se u příležitosti jejich příjezdu shromáždil dav muslimů a katolíků, mezi nimiž se rozšířila fáma, že do města zavítá sedm konzulů sedmi říší. Tato tragikomická událost svědčí o lehkověrnosti a snadné manipulovatelnosti bosenských mas, s nimiž ovšem spisovatel vzhledem ke způsobu svého cestování takřka nepřicházel do důvěrnějšího kontaktu. Poznatky, které zaznamenal ve své knize, tak často měli zprostředkovanou povahu. Kupříkladu informace o pohanských obyčejích a pověrách Bosňanů získal od jednoho faráře.²⁵⁸ V této souvislosti vyjadřuje politování nad skutečností, že se dosud nenašel člověk, který by tyto projevy lidové kultury sebral a popsal, neboť by se tím „*vydatně přispělo k osvětlení naší mytologie*“.²⁵⁹ Pro Kukuljevićovu percepci Bosny a jejího obyvatelstva je charakteristický právě takovýto učenecký postoj, jenž je často silně prostoupen autorovou romantickou sensibilitou. Projevuje se to například v pasážích, v nichž spisovatel velebí předosmanskou minulost²⁶⁰ nebo zdůrazňuje domnělou prapůvodní slovanskost určitých pozitivně hodnocených obyčejů a institucí.²⁶¹ S tímto vzdělaneckým přístupem koresponduje rovněž skutečnost, že se Kukuljević na rozdíl od vyučeného kováře a literárního samouka Mažuraniće, který ve svém cestopise především zachycuje každodenní svět obyčejných Bosňanů, soustřeďuje na popis navštívených míst a památek, výklady o jejich historii, zapisování lidových písní či zachycení dojmů ze setkání s lokálními předáky.

254 Tamtéž, s. 371.

255 Tamtéž. Nejspíše se doslechl o instituci dobročinné náboženské nadace, tzv. vakufu.

256 Srov. tamtéž, s. 328.

257 Srov. tamtéž, s. 339, 367.

258 Srov. tamtéž, s. 346–347.

259 Tamtéž, s. 347.

260 Srov. tamtéž, s. 345, 351, 355.

261 Srov. tamtéž, s. 339–340, 366.

Zvláště silně na cestovatele zapůsobilo setkání s travnickým spahijou Dervišbegem Teskeredžićem, který lituje zaostalosti Bosny „za jinými zeměmi slovanskými“ a hořekuje nad kvalitou bosenských cest a nevědomostí místních lidí.²⁶² Tento srdečný a zdvořilý člověk je dle Kukuljeviće stoupcem reforem a pokroku, nepronásleduje křesťany, má jisté povědomí o dějinách Bosny a velice si váží mateřského jazyka, o němž jako rozený Hercegovec tvrdí, že se „nejlépe mluví v Hercegovině, neboť není tolik promíšen tureckými slovy jako v Bosně“.²⁶³ Budiž připomenuto, že Kukuljević své současníky už ve 40. letech nabádal k náboženské toleranci, křesťansko-muslimskému dialogu a osvětovému působení na bosenské muslimy v zájmu jejich zahrnutí do národně-integračních plánů stoupců ilyristu. Není proto divu, že jej rozhovor s Teskeredžićem potěšil.²⁶⁴ V osobě bosenského muslima totiž našel tolerantního spolubesedníka, jenž prokazuje jistou intelektuální vyzrálou, vyjadřuje nespokojenost se současnými poměry v Bosně a cítí úlevu na jazyk, který Kukuljević považuje za svou mateřštinu a současně za hlavní identifikační znak národa. Toto setkání jej bezpochyby utvrdilo v jeho dlouhodobém přesvědčení, že prostřednictvím cílené osvěty a rozvíjení vědomí společného jazyka a kulturních tradic jižních Slovanů mohou být bosenská muslimská ziskání pro chorvatské národně-politické cíle.

Zatímco v některých muslimských prominentech Kukuljević našel pohostinné a kultivované spolubesedníky, při kontaktu s obyčejnými muslimy a jejich počínáním se setkával také s nevypočitatelností, lehkověrností, pověřivostí či leností.²⁶⁵ Na rozdíl od Mažuraniće se však nesoustřeďuje na líčení nešvarů a stinných stránek jejich mentality. V Kukuljevićově textu bosenská muslimská nefigurují jako morálně zkažení a nemilosrdní utlačovatelé křesťanské ráje, ale především jako slovanský lid, pro nějž je „Osman dodnes stejně cizí, jako pro každého příslušníka našeho národa.“²⁶⁶ Svě současníky autor upozorňuje, že stejně jako bosenská katolíci a pravoslavní nejsou totéž co staří Bosňané (tj. obyvatelé předosmanské Bosny), tak „není ani turecký Bosňan Turkem,²⁶⁷ neboť víra Mohamedova v něm nepotřela přirozenost a povahu slovanskou, ani lásku k obyčejům a jazyku svých předků.“²⁶⁸

262 Srov. tamtéž, s. 366–367.

263 Tamtéž.

264 Autorova náklonnost k bosenskému velmoži nejspíše pramenila rovněž z pocitu stavovské sounáležitosti. Právě v této pasáži Kukuljević naznačuje existenci pouta mezi starou chorvatskou a současnou bosenskou šlechtou, když se vyznává, že si po příchodu do spahijova sídla připadal jako na návštěvě u bohatého chorvatského šlechtice z minulých časů.

265 Srov. tamtéž, s. 349–350, 358.

266 Tamtéž, s. 374.

267 Slavofonní bosenské muslimy nazývá také ‚Turky slovanského rodu‘ či ‚bosenskými Turky‘.

268 Tamtéž, s. 374. V povaze bosenských muslimů spisovatel spatřuje rovněž relikty plynoucí ze „staré víry bogomilů“, kterou dle jeho přesvědčení vyznávali jejich předkové před přijetím islámu. Údajnou impulzivnost a násilnické sklony řady bosenských begů

Kukuljević jako stoupenec jihoslovanského kulturního sjednocení přitom právě ve společných tradicích a jazyce Jihoslovanů spatřuje prostředek k jejich národnímu sblížení navzdory konfesionálním odlišnostem.²⁶⁹ V souladu s myšlenkou slovanské vzájemnosti nečiní rozdíl mezi obyvatelstvem Bosny různých vyznání a zaměřuje se na odhalení a zdůraznění jeho více či méně skrytých kvalit: „*Bosenský Turek i křesťan je bystré a vyzrálé mluvy i mysli; jeho jazyk je pěkný a vybroušený; jeho chování je hrubé, ale otevřené a srdečné.*“²⁷⁰ Pod tvrdou slupkou Bosňanů se dle spisovatele kryje tělesně zdatný, bystrý a činorodý lid mírné povahy,²⁷¹ jehož vrozené slovanské ctnosti jsou prý však dnes „pošlapány a potlačeny“.²⁷² Povahové a hodnotové nedostatky Bosňanů připisuje dlouhodobému škodlivému působení vnějších vlivů a přejímání cizorodých podnětů z Východu i Západu, respektive z duchovních center katolictví, pravoslaví i islámu.²⁷³ Ztotožňování s cizími duchovními vlivy spisovatel zároveň označuje za jednu z příčin bratrovražedných válek, jež po staletí vedl „*jediný a týž národ*“ obývající obě strany rakousko-turecké hranice.²⁷⁴

V závěru svého cestopisu se Kukuljević zamýšlí nad tím, jak by Bosnu a její lid vnímal nezúčastněný cestovatel z ciziny a v čem by se jeho postřehy lišily od dojmů „*vlasteneckého cestovatele našeho národa*“.²⁷⁵ Dochází k závěru, že by možná cizinec obdivoval nádhernou bosenskou přírodu a krajinu, ale že by jistě tamní lid označil za „*primitivní, hloupý a divoký*“ a jeho zemi za barskou.²⁷⁶ Domácí člověk, tedy Jihoslovan, však prý bude na Bosnu nahlížet svým srdcem, díky čemuž odhalí bohatství, jež v sobě tato země a její lid bez rozdílů vyznání skrývají.²⁷⁷ Svůj výklad Kukuljević zakončuje konstatací, že duch osvěty a pokroku do Bosny může proniknout pouze prostřednictvím

a agů si pak vysvětluje jako nevyhnutelný důsledek úpadku jakékoliv šlechty, které z důvodu dlouhodobě nepříznivých okolností schází dostatečné vzdělání. (obojí srov. tamtéž).

269 Na více místech tak autor například vyzdvihuje lidové písně, jež považuje za významné duchovní pouto mezi lidmi žijícími na obou stranách rakousko-turecké hranice (např. tamtéž, s. 328, 360). Jazyk jedněch i druhých pokládá za totožný. V bosenských souvislostech ho nazývá „*naš jazyk*“, případně jej označuje chorvatským či bosenským jménem (Srov. tamtéž, s. 342, 343, 374).

270 Tamtéž, s. 333.

271 Tamtéž, s. 373.

272 Tamtéž, s. 328.

273 Srov. tamtéž, s. 373–374. V této souvislosti autor negativně hodnotí zvláště dlouhodobé působení vlivů spjatých s islámem, které dle jeho názoru brání duševnímu a materiálnímu povznesení Bosňanů, v první řadě bosenských křesťanů: „*sve je prekrilio duh proroka od Meke i Medine i zastro im put da ne mogu ni duševno ni materialno napred, niti mogu misliti u visinu.*“ (tamtéž, s. 374) Na stejném místě rovněž vytýká bosenským katolíkům, že „*ne haju toliko za svoj narod, za svoj jezik i za stare običaje, koliko ljudi vjere gerčke.*“

274 Tamtéž, s. 328.

275 Tamtéž, s. 372–373.

276 Tamtéž, s. 373.

277 Tamtéž.

probuzení národního vědomí jejího obyvatelstva.²⁷⁸ Za podmínku vytržení Bosny z dosavadní letargie tedy považuje její zapojení do národně-integračních procesů na slovanském jihu.

5. 2. Bosna v chorvatské literatuře 50. let 19. století

Kukuljevićův cestopis nebyl jediným dobovým literárním textem z pera chorvatského autora, který se zaobírá Bosnou. Přestože se chorvatská literární produkce 50. let 19. století vyznačovala epigonstvím, anachronistickými tvůrčími postupy a nedostatkem osobitých tvůrčích individualit, z hlediska zkoumané problematiky se jednalo o poměrně zajímavé období. Za Bachova absolutismu totiž pokračuje, ba dokonce zesiluje tendence započatá již v předchozím desetiletí, kdy se „*exotická*’ Bosna stala oblíbeným tématem literární fixace.“²⁷⁹

Ústřední osobností chorvatského literárního života 50. let byl Mirko Bogović (1816–1893), který v roce 1857 publikoval divadelní hru *Stjepan, posljednji kralj bosanski* (Štěpán, poslední král bosenský), v níž literárně ztvárnil okolnosti zániku středověké bosenské státnosti. Vrátil se tak k námětu, který již nedlouho před ním zpracovali další chorvatští tvůrci období ilyristu,²⁸⁰ aniž by se výrazněji odchýlil od jejich pohledu na tematizované události. Také tento autor vykresluje příčiny pádu Bosny pod cizí nadvládu jako odstrašující případ nedostatku národní shody a prostřednictvím svého dramatu usiluje o její upevnění mezi svými současníky.

Bogović byl rovněž jedním ze spisovatelů, kteří se v 50. letech věnovali tzv. hajducko-turecké novelistice,²⁸¹ která v tomto období dosahuje svého největšího rozkvětu. Právě v jejím rámci se nejčastěji objevuje bosenská tematika, prostředí či postavy původem z Bosny. Průkopníky tohoto druhu prozaické tvorby se v době rozpuku ilyrského hnutí stali prostřednictvím svých výše analyzovaných novel I. Kukuljević a D. Jarnević.²⁸² Obecně se jedná o texty, jejichž děj je zasazen do evropské části osmanské říše a které zpravidla značně schematizovaným a patetickým způsobem pojednávají o hrdinství, ušlechtilosti, osudových láskách a věrném přátelství křesťanských junáků vzdorujících turecké zvůli. Primárním cílem autorů těchto

278 Kukuljević doslova tvrdí: „*Duh prosvjete i napredka može se usaditi u Bosni samo putem probuđene narodnosti i samosvjesti, dok ova spava, ostat će i Bosna u barbarskom mertvilitu s kojim se ne može nijedan narod spasiti.*“ (Tamtéž, s. 374)

279 Krešimir NEMEC, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb 1994, s. 115.

280 Srov. závěr podkapitoly *Panchorvatská koncepce Pavla Rittera Vitezoviće*.

281 Srov. TÝŽ, *Poetika hajdučko-turske novelistike*. In: K. Nemeč, *Mogućnosti tumačenja*, Zagreb 2000, s. 5–19; Antun BARAC, *Hrvatska novela do Šenoine smrti*. Rad JAZU 290. Zagreb 1952.

282 K. NEMEC, *Poetika*, s. 6.

romantických próz, které jsou často inspirovány lidovou slovesností, bylo odvrátit pozornost málopočetných čtenářů od dobově populární němec-ky psané triviální literatury a upevnit jejich národní cítění formou literární glorifikace odporu Jihoslovanů proti osmanské nadvládě.

Úlohu národního nepřítel v naprosté většině hajducko-tureckých novel zaujímají Turci či přesněji řečeno muslimové bez ohledu na jejich etnic-kou příslušnost. Je tomu tak navzdory skutečnosti, že z pohledu tehdejší chorvatské veřejnosti představovaly osmanská hrozba a muslimská přítomnost poměrně vzdálenou minulost. Spisovatelům se ovšem díky zto-tožnění cizí nadvlády a národnostního útlaku s Turky (potažmo „potur-čenci“) dařilo vyhovět přísným kritériím dobové cenzury, aniž by se zcela vzdali národně-mobilizačního poselství svých děl. Současně přitom vychá-ze-li vstříc čtenářskému zájmu o napínavé příběhy z exotického prostředí, který souvisel i s dobovou evropskou fascinací Orientem.

Většina hajducko-turecké novelistiky se vyznačuje ostře protitureckým zaměřením a vysokou mírou identifikace vypravěče s postavami křesťanů, kteří jsou zpravidla zobrazováni jako ušlechtilí obránci víry a národa.²⁸³ Jak poznamenal chorvatský literární historik Krešimir Nemeč, spisovate-lé často doslova ztrácí míru „v hromadění kontrastů mezi ‚holubičí povahou‘ našeho národa a krvelačnými Turky a ještě horšími poturčenci“.²⁸⁴ Výjimky z to-hoto pravidla jsou dosti vzácné.²⁸⁵ Nejvýrazněji vybočuje z dominantní černobílé charakterizace postav na základě jejich náboženské příslušnosti novela *Dilber-Hasan* (1854), jejímž autorem byl dalmatský rodák Luka Botić (1830–1863).²⁸⁶ Tento nadšený stoupenec myšlenky jihoslovanské národní sounáležitosti totiž obdobně jako I. Kukuljević považoval také „poturčen-ce“ za součást vlastního národa,²⁸⁷ přičemž svou literární tvorbou apeloval na překonání konfesionálních bariér v zájmu dosažení národního sblížení Jihoslovanů.

Do chorvatské literatury přitom spolu s některými dnes pozapomenu-tými autory hajducko-turecké novelistiky 50. let uvedl motiv lásky mezi dvěma mladými lidmi odlišného vyznání, z nichž je jeden muslim. V něko-lika Botićových dílech figuruje zamilovaný křesťansko-muslimský pár,²⁸⁸ který se potýká s nepochopením a odporem tradicionalisticky smýšlející

283 Tamtéž, s. 15.

284 Tamtéž, s. 15–16.

285 Srov. tamtéž, s. 17.

286 Srov. Luka BOTIĆ, *Izabrana djela (Pobratimstvo, Bijedna Mara, Dilber-Hasan)*. Zagreb 1949; Stipe BOTIĆA, *Luka Botić*. Zagreb 1989.

287 Botićův pohled na národní situaci na slovanském jihu názorně vystihuje jeho konsta-tace pronesená během zasedání chorvatského sněmu v roce 1861, v níž si posteskl nad roztržitostí svého národa: „neima naroda na svijetu tako raskomadana kao što je naš narod raskomadani kroz tri vjerozakona, dvoje države, četiri protivne političke uprave, tri strana jezika, dvoje slova, tri do četiri imena i stotinu ubitačnih predrasuda“ (Tamtéž, s. 14).

288 Je tomu tak nejen v novele *Dilber-Hasan*, ale také v Botićových veršovaných povídkách *Pobratimstvo* (1854, Pobratimství) a *Bijedna Mara* (1861, Ubohá Mara).

většiny společnosti. Kupříkladu ve zmíněné novele *Dilber-Hasan* je líčen tragický milostný příběh pravoslavné křesťanky Sofy a muslima Hasana, který se odehrává v Sarajevu na počátku 19. století. S překážkami, jež jsou před pár kladenými nepřijímáním či nepokrytě nepřátelským okolím, se milenci potýkají s pomocí Hasanova věrného druha Pavla, který je stejně jako Hasanova vyvolená pravoslavného vyznání. Také toto intenzivní přátelství narušuje ustálené normy, protože se stává předmětem opovržení ze strany starších muslimů. Ti totiž ctí tradiční konfesijní rozdělení osmanské společnosti, které je ke všemu aktuálně umocněno prohloubením vzájemné nedůvěry mezi sarajevskými muslimy a křesťany v důsledku právě probíhajícího srbského povstání v bělehradském pašalíku.

Botić tedy navzdory dobově převažující literární praxi nestaví do protikladu „ušlechtilé křesťany“ a „proradné Turky“, nýbrž příslušníky různých generací obou náboženství. Prostřednictvím svých příběhů mladých lidí, jejichž upřímné přátelství či láska k osobám jiné víry naráží na konzervativní společenský řád a obyčejy zastávané starší generací, spisovatel nabádá čtenáře k překonání náboženské výlučnosti a současně je motivuje k přehodnocení hluboce zakořeněných předsudků vůči slovanským muslimům.²⁸⁹ Ačkoliv Botićova literární díla neobsahují podrobně rozpracovaná národně-politická poselství, s jakými se setkáváme v tvorbě jeho předchůdce i současníka I. Kukuljeviće Sakcinského, také ona přispívala k upevnění představ o národní jednotě Chorvatů a bosenských muslimů, které se nejpozději v poslední třetině 19. století staly obecně přijímanou konstantou chorvatského politického myšlení.

5. 3. Počátek chorvatsko-srbského sporu o Bosnu a myšlenková východiska jejího postavení v srbské národní politice a ideologii

Chorvatští ideologové museli ve svých národně-politických úvahách a koncepcích nevyhnutelně reflektovat existenci postupně se emancipujícího moderního srbského státu,²⁹⁰ na jehož zrod a upevňování obvykle

289 Sám Botić na počátku 50. let navštívil Bosnu. Získal tak přímou osobní zkušenost s muslimským prostředím. Podle svědectví autorova přítele a pozdějšího významného dalmatského politika Mihovila Pavlinoviće pobýval Botić několik měsíců v Sarajevu, kde mu údajně učarovaly tamní lidové písně i atmosféra příležitostí, při nichž byly interpretovány. (Srov. L. BOTIĆ, *Izabrana djela*, s. 10–11). O tomto autorově okouzlení svědčí některé pasáže novely *Dilber-Hasan*, v níž také Botić velebí krásu samotného Sarajeva (Srov. např. tamtéž, s. 187–190).

290 Proces utváření novodobého srbského státu započal dvěma povstáními v letech 1804–1813 a 1815. Během 19. století vyvrcholil uznáním plné nezávislosti Srbského knížectví na Berlínském kongresu roku 1878. Do té doby mělo Srbsko status autonomní části osmanské říše, takže se nacházelo pod nominální sultánovou svrchovaností.

hleděli se značnými sympatiemi. Prohloubení národotvorných procesů na slovanském jihu však nevyhnutelně vedlo k nastolení otázky vztahu mezi chorvatskými a srbskými národními a státotvornými programy, které vzájemně kolidovaly. Již v 50. letech 19. století se tak na stránkách dobového tisku a politických spisů rozpoutaly vášnivé polemiky o pojmenování a příslušnosti jazyka a národa obývajícího etnicko-konfesionálně a politicko-právně heterogenní území nárokované chorvatskými i srbskými politiky a ideology.²⁹¹ Do popředí chorvatsko-srbských rozepří se přitom postupně dostala otázka politické a národní příslušnosti Bosny. Mimořádný význam a důsledky této kontroverze výstižně pojmenovala srbská historička Olivera Milosavljević: „[z]ákladní předmět sporu mezi srbskou a chorvatskou politikou do vzniku Jugoslávie, který stvořil animozity mezi intelektuály a přenášel se ve stereotypním obraze i na širší vrstvy, se vztahoval na příslušnost Bosny a bosenského obyvatelstva, především katolíků, ale také muslimů. Tento spor generoval rozpaky ohledně samotné podstaty národa a jeho vymezení, ba i identity Chorvatů a Srbů.“²⁹² Pro porozumění chorvatským národně-integračním koncepcím druhé poloviny 19. století a charakterizaci postavení Bosny v jejich rámci proto považují za nezbytné nejprve pojednat o dobových srbských pojetích národní identity a představách o úloze Srbska v národní a politické integraci slovanského jihu.²⁹³

5. 3. 1. *Dositej Obradović a Vuk Stefanović Karadžić: posun od konfesionální k jazykové definici srbské identity*

Srbství bylo až do první poloviny 19. století zpravidla ztotožňováno s konfesionální příslušností k srbské pravoslavné církvi. V době osmanské nadvlády pěstovali její duchovní kult „národních“ světců ze středověké panovnické dynastie Nemanjićů a mezi věřícími uchovávali povědomí o tradici srbské státnosti. Srbské jméno přitom již tehdy bylo často užíváno nejen ve smyslu označení náboženské ale také etnické příslušnosti věřících, kteří v letech 1557–1766 tvořili jednu ze samosprávných nábožensko-politických komunit (tzv. milletů), do nichž byla strukturována osmanská společnost. Záslouhou církve se rovněž srbské jméno v důsledku osmanské

291 Srov. M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, s. 381–391.

292 Olivera MILOSAVLJEVIĆ, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*. Beograd 2002, s. 307.

293 Srov. např. Holm SUNDHAUSEN, *Geschichte Serbiens: 19. bis 21. Jahrhundert*. Wien 2007 (srbsky: Holm ZUNDHAUSEN, *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*. Beograd 2009); O. MILOSAVLJEVIĆ, *U tradiciji nacionalizma*; Vasa ČUBRILOVIĆ, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*. Beograd 1958; Latinka PEROVIĆ, *Bosna i Hercegovina u političkim programima 19. veka*. In: Forum Bosnae (Sarajevo) 32, 2005 (Historiografski vidici I), s. 17–27; M. RIZVIĆ, *Između Vuka i Gaja* (1. část nazvaná *Hercegovina i Bosna u Vukovu djelu*); Victor ROUDOMETOF, *Invented Traditions, Symbolic Boundaries, and National Identity in Southeastern Europe: Greece and Serbia in Comparative Historical Perspective (1830–1880)*. In: East European Quarterly (Boulder) 32, 1999, No. 4, s. 429–468.

teritoriální expanze a s ní spjatých migrací pravoslavného obyvatelstva šířilo do oblastí, jež za vlády Nemanjićů nebyly součástí srbského středověkého státu (jižní Uhry, Chorvatsko, Slavonie, Dalmácie a většina dnešní Bosny).²⁹⁴ Prostřednictvím ztotožňování srbsství s pravoslavím současně církev usnadnila přechod od užívání srbského jména ve smyslu náboženské identifikace směrem k označení národní příslušnosti.²⁹⁵ Na rozdíl od univerzalistické církve římskokatolické, jež dominovala v chorvatském etnickém prostředí, tak „národní“ církev srbská sehrála „*důležitou integrační funkci*“, významnou měrou přispěla k afirmaci srbského jména jako označení národní příslušnosti a uspíšila zapojení většinových rolnických mas do procesu srbské národní integrace.²⁹⁶

Proti církví rozvíjené tradici konfesionalně definovaného srbsství vystoupil již v poslední třetině 18. století osvícenský učenec Dositej Obradović (cca 1740–1811), který ve svém programovém spise *Pismo Haralampiju* (1783, Dopis Haralampiovi) označil za hlavní znak příslušnosti k ‚srbskému rodu‘ jazyk. Současně zdůraznil význam osvětového působení na široké masy bez ohledu na jejich vyznání, a to prostřednictvím lidového jazyka, který je srozumitelný všem ‚Srbům‘ žijícím na rozsáhlém území od Jadranu po Dunaj. Za nedílnou součást tohoto společenství stejného jazyka a původu přitom označil nejen pravoslavné a katolíky, ale také „*samotné Turky Bosňany a Hercegovce, neboť vyznání a víra se mohou proměnit, ale rod a jazyk nikdy*“.²⁹⁷

Obdobně se k otázce příslušnosti k srbskému „(ná)rodu“ stavěl také Obradovićův pokračovatel a ústřední osobnost srbské kultury první poloviny 19. století Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864). Také v jeho koncepci hrál klíčovou úlohu mateřský jazyk, který tento významný filolog, jazykový reformátor a folklorista pokládal za základní kritérium pro určení národní příslušnosti. Stejně jako řada dalších dobových vzdělanců ovlivněných Herderovým učením přitom věřil, že jazyk představuje nejryzejší výraz „*duše národa*“. V souladu s touto romantickou představou přistoupil Karadžić již v druhém desetiletí 19. století ke kodifikaci spisovného jazyka založeného takřka výhradně na mluvě lidových mas. Svou reformou cyrilice, zavedením fonetického pravopisu a volbou novoštokavského

294 Srov. N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, s. 91–92.

295 M. GROSS, *O integraciji hrvatske nacije*, s. 179.

296 Srov. tamtéž, s. 178–179.

297 Současně Obradović vyjádřil přesvědčení, že se bosenští muslimové budou nazývat Turky pouze do doby, než z Bosny odejdou ‚praví Turci‘: „*Бошњак и (X)ерцеговац Турчин, он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци Бошњаки и (X)ерцеговци догод, Бог свет држи. Они се зову Турци док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет откуда су произишли, Бошњаки ће остати Бошњаки и биће што су њи(х)ови стари били.*“ (Dositej OBRADOVIĆ, *Pismo Haralampiju*. In: Antologija srpske književnosti. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx, 10. 10. 2010)

dialektu východní Hercegoviny za základ spisovného jazyka přitom proti sobě popudil konzervativní církevní hierarchii a málopočetné vzdělané měšťanstvo v jižních Uhrách, které trvalo na užívání tzv. slavenosrbského jazyka, jenž představoval směsici církevněslovanských, srbských a ruských jazykových prvků. Navzdory dlouhodobému houževnatému odporu některých vlivných skupin srbské společnosti se nakonec Karadžićovi a jeho stoupencům podařilo v druhé polovině 19. století tuto jazykovou reformu v modifikované formě prosadit.

S Karadžićovou činností jazykovědnou úzce souvisí také jeho pojetí srbské národní identity, které se primárně zakládalo na argumentech filologické povahy. Svou definici srbství tento učenec nejuceleněji vyložil ve svém pojednání *Srbi svi i svuda* (1836, vydáno 1849, Srbi všichni a všude).²⁹⁸ Karadžić zde za Srby označil všechny mluvčí štokavštiny bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Učinil tak na základě dobové klasifikace slovanského jazykového areálu, kterou zastával P. J. Šafařík a další prominentní průkopníci slavistiky, kteří pokládali všechny štokavce za Srby.²⁹⁹ Mluvčí štokavského jazyka katolické a muslimské víry by dle Karadžićova přesvědčení měli následovat pravoslavné Srby a přihlásit se k srbskému národnímu jménu, které autor s odkazem na Dobrovského a Šafaříka označuje za starší než jméno Slovan.

Zatímco všechny kajkavce řadí k Slovincům, mluvčí čakavštiny označuje za pravděpodobně „*pozůstatky Porfyrogennetových Chorvatů*“, kteří se prý dle svědectví byzantského císaře Konstantina VII. Porfyrogenneta (905–959) usadili v první polovině sedmého století jednak „*v dnešní Chorvatské hranici a v tureckém Chorvatsku a v Dalmácii*“, jednak „*v Panonii mezi Drávou a Sávou*“. Současně vyslovuje myšlenku, že Srbi a Chorvaté v době jejich příchodu do jihovýchodní Evropy možná představovali jediný národ s dvěma jmény. Přestože uvádí, že kajkavci žijící v záhřebské, varaždínské a križevacké župě jsou dnes považováni za Chorvaty a jejich vlast je od bitvy u Moháče (1526) nazývána Chorvatskem, Karadžić je řadí ke Slovincům, neboť jejich mateřským jazykem není čakavština, kterou jako jediné slovanské nářečí pokládá za chorvatský jazykový idiom. Současnou absenci mluvčích čakavštiny ve většině ostatních oblastí původně osídlených „*Porfyrogennetovými Chorvaty*“, si autor vysvětluje tím, že se buď rozutekli před Srby a Turky, nebo se „*posrbštili*“, protože dnes mluví štokavštinou. V Dalmácii se pak prý z jejich původního jazyka zachoval pouze ikavský reflex staroslověnské hlásky jať.³⁰⁰

298 Spis *Srbi svi i svuda* byl poprvé publikován v Karadžićově knize *Kovčežić za istoriju, jezik i običaj Srba sva tri zakona* roku 1849 ve Vídni. Autor ovšem v úvodní poznámce uvádí, že tento text sepsal již roku 1836. Zde vycházím a cituji z elektronického vydání: Vuk Stefanović KARADŽIĆ, *Srbi svi i svuda*, In: Rastko, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-srbi.html>, 10. 10. 2010.

299 Srov. I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, s. 61–63.

300 Ikavské nářečí štokavštiny je dodnes rozšířeno v některých oblastech Dalmácie, Liky, Bosny, Hercegoviny, Slavonie, Baranje a Bačky. S výjimkou několika jazykových enkláv

Přestože Karadžić stejně jako chorvatští národní ideologové používá termín ‚turecké Chorvatsko‘ pro označení části bosenského území, v dnešní Bosně podle něj nejspíše nežijí žádní čakavci, takže se jedná o zemi národnostně srbskou. O slavofonních muslimech autor tvrdí, že se považují za „pravé Turky“, ačkoliv naprostá většina z nich nemluví turecky. Vyjadřuje přitom přesvědčení, že v Bosně po jejím dobytí Osmany zpočátku přijalo islám především tamní panstvo, které si sice uchovalo svá někdejší příjmení, ale konverzí k novému náboženství, jež je spjata s užíváním jiného jazyka a písma, umocnilo rozdíly mezi sebou a prostým lidem. Příslušníci vyšších společenských vrstev se prý zřekli svého dosavadního jména ‚Srbové‘, jímž se navzdory jejich nelibosti pyšní rája, kterou sami nazývají ‚vlachy‘. S jejich křesťanskými předky údajně dnešní ‚poturčence‘ pojí zbožnost, jíž si uchovali i v rámci nové víry. Touto vlastností prý Bosňané („Bošnjaci“) vynikají nad ostatními muslimy, což se projevuje jejich odporem proti sultánovým reformám směřujícím k zrovnoprávnění muslimů s příslušníky ostatních konfesí. Slovanští muslimové si sice nejsou vědomi svého původu, Karadžić ovšem věří, že jakmile se jim dostane vzdělání „byť i v tureckém jazyce, také oni se hned dozví a uznají, že nejsou Turci ale Srbové“.

Ačkoliv Karadžić výslovně nezmiňuje bosenské katolíky, o ‚Srbské římské vyznání‘ tvrdí, že také oni v důsledku staleté náboženské nejednoty a společenských antagonismů „ztratili své národní jméno“, protože se dnes nazývají jmény příliš obecnými (Slované), mrtvými (Ilyrové), nepřesnými (Chorvaté), zeměpisnými (Slavonci, Bosňané, Dubrovničané aj.), lokálními (Bunjevci, Šokci aj.) nebo těmi, která označují konfesionální a nikoliv národní příslušnost. Autor proto štokavce katolické víry nabádá, aby se poučili z příkladu dalších konfesionálně heterogenních národů (Maďarů, Němců a Albánců) a následovali ‚všechny chytré lidi‘ mezi „pravoslavnými i katolickými Srby“, kteří se již dnes považují za jednotný národ a snaží se vykořenit či alespoň zmírnit vzájemné rozpory. Pokud totiž nechtějí zůstat bez národního jména, tak jim dle Karadžićova názoru nezbývá nic jiného, než aby se začali nazývat Srby,³⁰¹ a tím pádem posílili postavení ‚našeho národa‘ v Rakouském císařství.

Na rozdíl od stoupenců ilyrského hnutí, kteří usilovali o jazykové a kulturní sjednocení celého slovanského jihu pod „neutrálním“ ilyrským jménem se Karadžić ve svém spise zaměřil výhradně na mluvčí štokavského nářečí, které na základě jazykového kritéria pokládal za Srby. Zatímco se chorvatští obrozenci, kteří s Karadžićem sdíleli přesvědčení, že nábožen-

v dnešní Bosně a Hercegovině, kde jím mluví také Bosňáci, se jedná o dialekt užívaný výhradně Chorvaty.

301 Karadžić doslova vyjadřuje svou víru, že si „katoličtí Srbové“ postupně zvyknou na srbské jméno, které jim dosud nebylo po vůli: „Сви паметни људи и од грчкијех и од римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или сасвијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима римскога закона још тешко Србима назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало-помало навикнути; јер ако неће да су Срби, они немају никаквога народнога имена.“

ské vyznání nemůže být kritériem určení národní příslušnosti, důsledně protivili vnucování kteréhokoliv partikulárního etnického či regionálního jména všem Jihoslovanům, jejich srbský protějšek věřil, že se všichni mluvčí štokavštiny mohou a mají ztotožnit se srbskou národní identitou. Jak uvádí chorvatský historik Ivo Banac, Karadžić tak zcela zavrhl argumenty historické, kulturní, společenské a emocionální povahy,³⁰² které podřídil jazykovému kritériu. Oporu pro své jazykově definované srbsství přitom našel v dobové slavistice, která „svou interpretaci tří chorvatských nářečí položila základ negace chorvatského jména a národa, jež sehrála klíčovou úlohu v pozdějších národních ideologiích, konfliktech, ba i mentalitách.“³⁰³

Karadžićův spis *Srbi svi i svuda* se tři roky po svém vydání stal předmětem ostré kritiky A. Starčevića, který v rámci své polemiky poprvé zformuloval některé klíčové postuláty velkochorvatské ideologie. Smířlivější, avšak neméně kritický postoj ke Karadžićově definici srbsství a představě, že Chorvaté přijmou srbskou národní identitu,³⁰⁴ zaujali ve svých textech uveřejněných v 50. letech 19. století také bývalí prominentní stoupenci ilyrismu B. Šulek, Dimitrija Demeter a I. Kukuljević Sakcinski, kteří sice již přestali užívat výrazu Ilyr jako zastřešujícího označení pro Jihoslovany, ale nadále usilovali o chorvatsko-srbské porozumění a sblížení.³⁰⁵

Budiž řečeno, že na Karadžićovu tezi o ‚Srbech tří vyznání‘ bývá v chorvatském a bosňáckém národním prostředí standardně nahlíženo jako na jeden z pilířů velkosrbské ideologie. Přestože tomuto interpretačnímu přístupu můžeme vytknout jistou ahistoričnost,³⁰⁶ skutečností zůstává, že někteří srbsští nacionalisté dodnes na základě dogmatu o srbské národní příslušnosti všech štokavců zpochybňují etnickou, jazykovou a kulturní svébytnost Chorvatů, Bosňáků a Černoherců.³⁰⁷

302 I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, s. 63.

303 M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, s. 383.

304 M. Gross si tuto Karadžićovu představu vysvětluje následujícím způsobem: „Jelikož ilyristé nevyzdvihovali chorvatské jméno, mnoho srbských intelektuálů mohlo pojmout mylnou představu, že by možná byli připraveni přijmout srbské jméno, neboť zavedli štokavštinu – v jejich interpretaci srbský jazyk.“ (TÁŽ, *Povijest pravaške ideologije*, s. 24)

305 O dobových polemikách mezi chorvatskými a srbskými intelektuály pojednala podrobně M. Gross (Srov. TÁŽ, *Počeci moderne Hrvatske*, s. 381–391). Vztahy mezi V. S. Karadžićem a chorvatskými obrozenci se zevrubně zabýval rovněž Viktor Novak (Srov. Viktor NOVAK, *Vuk i Hrvati*. Beograd 1967).

306 V době svého vzniku (1836) představovala Karadžićova teze legitimní pokus o definici srbské národní identity v souladu s dobově populárním a na území střední a jihovýchodní Evropy dominantním pojetím národa jako společenství jazyka.

307 Karadžićova jazyková definice srbsství byla kupříkladu často připomínána dobovými srbskými politiky, ideology a novináři jako podpůrný argument pro okupaci dubrovníckého přimoří srbsko-černoohorskými jednotkami během válečného konfliktu v bývalé Jugoslávii v roce 1991 (Srov. např. Tim JUDAH, *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. New Haven 1997, s. 62). Průvodním jevem přesvědčení o domnělé srbské národní příslušnosti všech štokavců je též zařazování starší štokavsky psané literatury vzniklé na území Dubrovnícké republiky do dějin srbské literatury, k němuž se tradičně uchyluje velká část srbských literárních vědců a historiků. (Srov.

5. 3. 2. Načertanije Iliji Garašanina: tajný plán zahraniční a národní politiky srbského státu z roku 1844

Karadžićovo pojednání ani žádný jiný historický pramen z 19. století, který je spjat s formováním novodobého srbského národa a státnosti, ovšem není opředen tolika kontroverzemi a protichůdnými interpretacemi jako plán zahraniční a národní politiky srbského státu *Načertanije* (Náčrt) z roku 1844. Tento tajný dokument, který byl poprvé zveřejněn až v roce 1906, vypracoval tehdejší ministr vnitra Ilija Garašanin (1812–1874), jeden z nejvýznamnějších srbských státníků předminulého století.³⁰⁸ Vycházel přitom z předlohy sepsané českým slovanofilem F. A. Zachem,³⁰⁹ jenž od roku 1843 působil v Bělehradě jako agent polské politické emigrace vedené knížetem A. J. Czartoryským. Zach v souladu se zájmy této emigrantské skupiny sestavil plán, jehož realizace měla vyústit ve zformování silného jihoslovanského státu, jenž by se rozprostíral od Jadranu po Černé moře a který by představoval hráz proti mocenskému pronikání Rakouska a Ruska do jihovýchodní Evropy. Srbsko přitom mělo zaujmout klíčovou pozici iniciátora tohoto státotvorného a národně-osvobozovacího procesu.

Přestože je *Načertanije* takřka doslovným přepisem Zachovy předlohy, Garašanin do původního textu učinil řadu intervencí,³¹⁰ jimiž výrazně změnil celkové vyznění výsledného dokumentu. Srbský politik kupříkladu ve většině případů nahradil výraz *jihoslovanský* adjektivem *srbský* a zcela vypustil pasáž, v níž český stoupenec slovanské vzájemnosti pojednává o vztahu Srbska k představitelům ilyrského hnutí, které během sestavování textu konzultoval a s jejichž úsilím sympatizoval.³¹¹ Zatímco Zach uvádí, že základem srbské politiky musí být její jihoslovanský ráz, podle Garašanina se politika Srbska „nesmí omezovat na jeho současné hranice, ale snažit se k sobě přimknout všechny národy srbské, které ho obklopují“. Garašanin tak namísto původního Zachova plánu politického sjednocení celého slovanského jihu, který se měl realizovat v součinnosti s Chorvaty, předestírá unilaterální program územní expanze srbského státu, zaměřený primárně na oblasti pod osmanskou svrchovaností.

např. Divna MRDEŽA ANTONINA, *Drukčiji od drugih? Nacionalni prostor u hrvatskoj književnosti*. Zagreb 2009, s. 163–188)

308 Srov. David MacKENZIE, *Ilija Garašanin: Balkan Bismarck*. New York 1985; Miroslav ŠESTÁK, *Ilija Garašanin a Češi*. In: *Slovanský přehled* 74, 1988, s. 513–518.

309 Srov. Václav ŽÁČEK, *František A. Zach*. Praha 1977; TÝŽ, *Česko i poljsko učešće u postanku Garašaninova „Načertanija“ (1844)*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 16, 1963, s. 35–56; Ladislav HLADKÝ - Václav ŠTĚPÁNEK (eds.), *František Alexandr Zach 1807–2007: Sborník příspěvků ze sympozia k 200. výročí narození F. A. Zacha v Brně 24. dubna 2007*. Brno 2007.

310 Srov. paralelní vydání obou textů, z něhož zde vycházím a cituji: Dragoslav STRANJA-KOVIĆ, *Kako je postalo Garašaninovo „Načertanije“*. In: *Spomenik SKA 91*, Beograd 1939, s. 65–115.

311 Srov. Vojislav J. VUČKOVIĆ, *Učešće Hrvata u pripremi Garašaninovog „Načertanija“*. In: *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* (Beograd) 3, 1956, br. 1, s. 44–58.

Předobraz soudobého státotvorného úsilí spatřují Zach i Garašanin v říši srbského cara Dušana, která existovala ve 14. století, přičemž shodně tvrdí, že nebýt příchodu Turků, tak by „*srbsko-slovanské carství*“ bývalo nahradilo východořímskou říši. Úkolem současníků je navázat na dílo předků a na základě „*svatého práva historického*“ obnovit mocný srbský stát, což prý „*velmi snadno pochopí a s radostí přijmou*“ také „*ostatní Jižní Slované*“, neboť mezi „*Slovany tureckými*“ je dodnes uchovávána živoucí vzpomínka na slavné události a osobnosti „*jejich historie*“. Právo Srbů na vůdčí postavení mezi „*všemi Slovany v Turecku*“ přitom oba autoři vyvozují ze skutečnosti, že to byli právě oni, kdo „*první bojovali vlastními prostředky a silou za svou svobodu*“. Jejich úkolem je tedy pokračovat v započatém díle, nadále stát v čele národně-emanipačního úsilí a na pevných historických základech znovu vybudovat velký „*srbský*“ (Garašanin)/„*slovanský*“ (Zach) stát, který vyplní mocenské vakuum, jež na Balkáně nastane v důsledku brzkého zániku osmanské říše. Transformace Turecka v „*nový nezávislý křesťanský stát*“ (Garašanin)³¹² by přitom zmařila uskutečnění ruských a rakouských imperiálních ambicí v jihovýchodní Evropě a v souladu se zájmy Francie a Anglie by tak byla zachována velmocenská rovnováha na kontinentě.

Zárukou životaschopnosti zamýšleného politického útvaru, jehož zárodkem se má stát soudobé Srbské knížectví, spatřují Zach i Garašanin jednak v jeho zeměpisné poloze, rozloze a přírodním bohatství, jednak v bojovném duchu jeho obyvatelstva, mezi jehož přednosti patří rovněž „*vznešené a plamenné národní cítění, společný původ*“ a „*stejný jazyk*“. Svůj státotvorný program tudíž oba staví nejen na historickém právu státním, ale rovněž na přirozeném právu národním. Za počáteční krok k dosažení vytyčeného cíle označují vyslání spolehlivých a přesně instruovaných agentů do oblastí sousedících se Srbskem, kteří by po svém návratu podali hlášení o tamních poměrech, vojenské připravenosti, náladách místního obyvatelstva a jeho postojích vůči Srbsku. Velký význam přičítají upevnění srbského vlivu v Bulharsku, neboť právě na tomto území se prý nejvýrazněji střetávají mocenské zájmy Srbska a Ruska. Garašanin přitom na rozdíl od Zacha připouští, že by Srbové mohli za určitých podmínek spolupracovat s Petrohradem na dosažení svých dlouhodobých cílů. Zach s možností srbsko-ruské shody nepočítá (což vyplývá ze samotné podstaty jeho angažmá), ale zato Srby nabádá k orientaci na „*české Slovany*“ a zformování protirakouské fronty spolu s Čechy, Moravany, Slováky a Poláky. Činí tak v poměrně rozsáhlé kapitole svého plánu, kterou Garašanin zredukoval na krátkou a obecnou konstataci potřeby obezřetného navázání kontaktů se „*Slovany Čech, Moravy a Slovenska*“.

Obdobně vyhybavý přístup zaujal srbský ministr vnitra také k dalším pasážím Zachova plánu, v nichž se tento polský agent zabývá politikou

312 Zach v této souvislosti hovoří o přeměně osmanské říše v „*nezávislý a samostatný slovanský stát*“.

Srbska vůči Slovanům žijícím pod habsburskou svrchovaností. Jak již bylo řečeno, Garašanin zcela vynechal kapitolu konkretizující poměr Srbska k Chorvatům, kterou Zach pojmenoval *Otnošenje Srbije prema Horvatskoj* (Vztah Srbska k Chorvatsku). Chorvatsko je nakonec ve výsledném dokumentu zmíněno pouze dvěma větami.³¹³ Víceméně okrajově se Garašanin zabývá rovněž vztahem Srbska vůči srbským krajanům obývajícím Srem, Bačku a Banát. Hlavním předmětem jeho pozornosti tak nejsou ani „uherští Srbové“, ale geograficky blízké části osmanské říše, o nichž jsou Garašanin i Zach přesvědčeni, že v nich Srbsko může nejintenzivněji uplatnit svůj vliv. Za takovéto oblasti považují Bosnu, Hercegovinu, Černou Horu a severní Albánii.

Zásadní význam přitom oba autoři připisují získání Bosny a Hercegoviny, pročež podrobně rozpracovávají plán srbské politiky vůči těmto zemím. Ačkoliv současně vyzdvihují úlohu severní Albánie a Černé Hory pro zajištění přístupu Srbska k Jaderskému moři, Bosně a Hercegovině ve svých elaborátech věnují nesrovnatelně větší prostor.³¹⁴ Zdůrazňují přitom, že pro úspěch jejich státoporných záměrů bude nezbytné, aby Bosňané přijali za svého suveréna srbskou panovnickou dynastií. V opačném případě by prý totiž nevyhnutelně došlo k „*rozkouskování jižních Slovanů (Zach)/ Srbů (Garašanin) do malých provinčních knížectví pod různými vládnoucími rody*“. Úkolem srbské politiky je takovémuto vývoji události předejít a zajistit si přízeň Bosňanů a dalších „tureckých Slovanů“, kteří mají nabýt přesvědčení, že Srbsko představuje jejich přirozeného spojence a ochránce. Garašanin proto do svého programu zapracovává celou řadu Zachem navržených opatření, jejichž uskutečněním hodlá získat sympatie a podporu Bosňanů, respektive posílit vliv Srbska v Bosně.

Oba autoři tak uvádějí, že by Srbsko mělo zabezpečit více hraničních přechodů na srbsko-bosenském pomezí, šířit povědomí o srbské legislativě a institucích mezi bosenským obyvatelstvem a přijmout několik mladých Bosňanů do srbského správního aparátu, kteří by po návratu do své vlasti jednali v souladu s praktickou i ideovou přípravou získanou v Srbsku. Navrhují rovněž, aby vznikla rada složená z prominentních Bosňanů volených na časově omezený mandát, kteří by zastávali úlohu jakési provinční vlády. Její existence by prý ovšem neměla ohrozit budoucí užší sepětí Bos-

313 Garašanin nejprve zmiňuje Slavonii, Chorvatsko a Dalmácii (v tomto pořadí) v souvislosti s plánem na vyslání srbských agentů do okolních oblastí, přičemž pouze konstatuje nutnost, aby bylo Srbsko precizně obeznámeno se situací v těchto třech zemích. Druhým místem dokumentu, v němž jsou tentokrát zmíněny jen Chorvatsko a Dalmácie, je pasáž věnovaná plánu na tištění knih určených k šíření srbského vlivu mezi katolickými Jihoslovany.

314 Dokonce i potřebu zesílení vlivu Srbska na „severní Albánce“ a Černou Horu zdůvodňují tím, že „*právě tyto národy mají klíče od brány Bosny a Hercegoviny*“. Na Černé Hoře si pak vedle strategické polohy cení především jejího vojenského potenciálu využitelného k tomu, „*aby se Bosna a Hercegovina oddělily od Turecka*“ (Zach i Garašanin) a „*sloučily se Srbskem*“ (Garašanin).

ny se Srbskem. Garašanin dokonce zdůrazňuje, že veškeré změny zaváděné v Bosně musí být předstupněm k uskutečnění „*onoho velkého cíle*“, který představuje „*všeobecné sjednocení všech Srbů a provincií v jeden celek*“.

Od Zacha pak srbský ministr vnitra přejímá myšlenku, že klíčovým předpokladem úspěchu plánované politiky je dosažení shody mezi pravoslavnými a katolickými Bosňany. Proto se po vzoru Zacha hlásí k respektování zásady svobody vyznání, v níž by prý snad časem mohli najít zalíbení také někteří muslimové. Zach i Garašanin jsou přesvědčeni, že pro Srbsko nebude těžké získat vliv nad Bosňany pravoslavného vyznání. Zvýšenou pozornost a obezřetnost ovšem podle jejich názoru vyžadují bosenští katolíci, jejichž přízeň si Srbsko může zajistit především skrze působení na jejich františkánské duchovní. Zach v této souvislosti oceňuje dosavadní úlohu Chorvatska, neboť právě jeho zásluhou a díky jeho oběti jsou prý již dnes bosenští františkáni nakloněni Srbsku. Garašanin sice tento postřeh vypouští, na druhou stranu ovšem konstatuje potřebu získat františkánské předáky pro myšlenku sjednocení Bosny se Srbskem. Františkánům totiž přisuzuje zásadní význam pro kýžené odpoutání bosenských katolíků od rakouského vlivu a jeho nahrazení vlivem srbským.

Svého cíle přitom hodlá dosáhnout skrze tisk „*vhodných patriotických děl*“ určených Bosňanům a blíže nespecifikované „*ostatní nutné aktivity, které by měly být náležitě vymezeny a dozorovány*“. V případě vydavatelských plánů sice vychází ze Zachovy předlohy, ale odlišně pojímá jejich účel i způsob provedení. Zatímco Zach volá po založení první tiskárny v Bosně, jejíž provoz by měli na starost tamní františkáni a která by výraznou měrou přispěla k „*probuzení a posílení národního citění /.../ všech Bosňanů*“, Garašanin chce primárně působit na bosenské katolíky, a to prostřednictvím knih vytištěných v Bělehradě. Odmítá tudíž Zachův návrh, aby Srbsko finančně či materiálně podpořilo založení a činnost tiskárny na bosenském území, přičemž upřednostňuje řešení, jež by srbské vládě umožnilo plnou kontrolu nad obsahem vydaných titulů. Od Zacha ovšem přejímá konkrétní návrh děl, jež by měla být v rámci této iniciativy vydána. Kromě modlitebních knížek pro katolíky i pravoslavné, sbírky duchovních písní a sbírky lidových písní zrcadlově tištěných latinkou a cyrilicí, by prý měla spatřit světlo světa také „*krátká a obecná národní historie Bosny, v níž by nesměla být opomenuta sláva a jména některých Bosňanů přestoupivších na mohamedánskou víru*“. Oba ideologové zároveň zdůrazňují, že by tato příručka měla být sepsána „*v duchu slovanské národnosti a zcela v duchu národní jednoty Srbů a Bosňanů*“. Obdobná knižní produkce by prý mohla posloužit rovněž ke sblížení Dalmácie a Chorvatska se Srbskem a Bosnou. Zach dokonce míní, že by prostřednictvím takovýchto knih bylo možné působit také na bosenské muslimy.³¹⁵

315 Zach přitom doufá, že by čtení či předčítání těchto knih mohlo některé muslimské rody přimět k vlasteneckému citění a náboženské konverzi ke křesťanství: „*Ca овакимь књигама заиста бы се могло и на муамеданске Бошняке дѣствовати, ерѣ и*

Garašanin sice tuto domněnku ignoruje, do svého spisu ovšem zapracovává další Zachem navržené iniciativy, jež mají přispět k získání důvěry a oddanosti bosenských katolíků. Vedle modifikovaného plánu knižní propagandy přejímá ze Zachovy předlohy také návrh, aby byl jeden z bosenských františkánů jmenován profesorem latiny na bělehradském lyceu. Tato osoba by prý následně mohla působit jako prostředník mezi Srbskem a bosenskými katolíky. Zároveň by jí bylo umožněno, aby v Bělehradě založila katolickou kapli, jež by byla svěřena pod patronát francouzského konzula. Srbsko by tak vyslalo vstřícný signál bosenským katolíkům, že ctí princip náboženské tolerance, a současně by získalo záruku, že první římskokatolický svatostánek v srbské metropoli nebude vystaven nežádoucímu rakouskému vlivu.

Všechny dosud zmíněné skutečnosti svědčí o tom, že Garašanin věnuje Bosně a jejímu obyvatelstvu největší pozornost ze všech oblastí figurujících v jeho plánu. Ačkoliv i v tomto ohledu vychází ze Zachovy předlohy, právě do pasáží, v nichž se její autor zabývá bosenskou problematikou, činí četné, výše popsané intervence. Zach totiž k Bosně a Bosňanům zaujímá dosti odlišný přístup, o čemž nejzřetelněji vypovídá jeho opakovaně zmiňované pojednání o vztazích Srbska k Chorvatsku, které Garašanin nevzal v potaz při sestavování vlastního plánu. Zach se v něm zasazuje za harmonickou souhru Srbska s Chorvatskem v otázce Bosny, kterou díky její zeměpisné poloze a konfesonální příslušnosti obyvatelstva označuje za „prostřední článek v onom svazu, k němuž Srbsko a Chorvatsko přirozeně náleží“. V Bosně prý žije jak chorvatský tak srbský živel, z čehož vyplývá, že zde Srbsko musí jednat ve shodě „s nejdůležitějšími chorvatskými patrioty“, respektive souhlasit se souběžným, rovnoměrným a koordinovaným uplatňováním srbského a chorvatského vlivu na tomto území. Jen tak lze dle Zachova mínění docílit nejen vzájemné důvěry mezi katolickými a pravoslavnými Bosňany, ale také toho, aby se jedni i druhí „časem chtěli přiklonit k Srbsku“.

Nutno podotknout, že Zach k těmto závěrům dospěl nejen na základě vlastní analýzy, ale také prostřednictvím konzultací se Stjepanem Carem, vyslancem Lj. Gaje.³¹⁶ Byl proto obeznámen s národně-politickými pohledy a ambicemi Chorvatů ve vztahu k Bosně a tamnímu obyvatelstvu. Není tudíž divu, že se obával kolize srbských a chorvatských zájmů na tomto území. Srby proto nabádal ke krajní obezřetnosti a úzké spolupráci s Chorvaty v této otázce. Garašanin ovšem na rady polského agenta nedbal a ve svém programu trval na jednostranném postupu Srbska na všech „frontách“, včetně té bosenské. Položil tak základy dominantní percepcce Bosny ze strany

*они езикъ разумею, дакле бы имъ се баръ предчитати могли. Ко зна небы ли се управо овимъ средствомъ гдекоя муамеданско-босанска фамилија опетъ за отечество свое и вѣру христiянску задобила.” (D. STRANJAKOVIĆ, *Kako je postalo Garašaninovo „Načertanije“*, s. 89)*

316 Srov. V. ŽÁČEK, *Suradnja Ljudevita Gaja s Františekom Zachom*, s. 142–145; TÝŽ, *Česko i poljsko učešće*, s. 45–46; TÝŽ, *Česká účast*, s. 67–68.

srbských politiků a ideologů 19. a 20. století, kteří tuto zemi vnímali jako ústřední objekt zájmu srbské zahraniční politiky a zároveň si činili nárok na exkluzivní právo samostatně rozhodovat o její budoucnosti. Řada z nich se přitom odvolávala nejen na domnělý srbský charakter tamního osídlení, ale po vzoru Garašanina dokonce operovala s kategorií historického práva založeného na teritoriálním rozsahu a významu říše cara Dušana. Ta přitom měla své těžiště na území historické Makedonie a Bosna nebyla její součástí.³¹⁷

Z provedené komparativní analýzy Garašaninova programu a Zachovy předlohy jednoznačně vyplývá, že srbský ministr vnitra sledoval rozdílný cíl než polský agent českého původu. Oba sice shodně uvádějí, že v současné chvíli, kterou datují rokem 1844, se má Srbsko především soustředit na upevnění svého vlivu v sousedních tureckých oblastech. Zatímco se však Garašanin skutečně primárně zaměřuje na takto zeměpisně vymezený prostor a předkládá program postupného územního rozšiřování Srbska na úkor osmanské říše, Zachův plán obsahuje dodatečnou jihoslovanskou dimenzi. Jeho tvůrce totiž věnoval značnou pozornost nejen „tureckým“, ale také „rakouským“ Slovanům, přičemž apeloval na spolupráci Srbů s Chorvaty. Budiž zdůrazněno, že uskutečnění jeho plánu jednoznačně předpokládalo narušení územní celistvosti habsburské monarchie ve prospěch zamýšleného jihoslovanského státu. Ačkoliv tohoto cíle nebylo možno dosáhnout mírovou cestou, mějme na paměti, že Zach působil ve službách polské emigrace, pro níž předpokládaný válečný konflikt představoval nevyhnutelný prostředek k znovuzrození Polska. Czartoryski a jeho stoupenci proto v rozšířeném Srbsku spatřovali především potenciálního strategického spojence v případě vypuknutí války, od níž si slibovali porážku Rakouska a obnovení polského státu. Zachovým úkolem pak bylo přimět čelné představitele Srbského knížectví, aby se identifikovali s vůdčí úlohou Srbska v národně-emancipačních procesech na slovanském jihu a myšlenkou sjednocení všech jižních Slovanů do jednoho státu. V případě války by pak Srbsko spolu s ostatními Jihoslovany, jejichž sympatie a podporu si mělo získat prostřednictvím řady Zachem navrženým opatření, bojovalo za obdobný ideál jako Poláci. Každopádně je možno říci, že F. A. Zach, potažmo polská politická emigrace kolem knížete Czartoryského, stáli u zrodu koncepce Srbska jako vůdčího činitele a hybatele procesu jihoslovanského politického sjednocení. Pojetí Srbska jako jihoslovanského Piemontu přitom v 19. a na počátku 20. století nalezlo své stoupence nejen v řadách srbských politiků a intelektuálů,³¹⁸ ale také mezi jejich chorvatskými protějšky.³¹⁹

317 V Garašaninově programu přitom Makedonie na rozdíl od Bosny nefiguruje. Z perspektivy dnešního čtenáře může působit zdánlivě paradoxně také fakt, že v dokumentu nenalzáme jedinou zmínku o Kosovu.

318 Srbsko bylo k Piemontu přirovnáváno poté, co se tato historická země stala těžištěm politického sjednocení Itálie na přelomu 50. a 60. let 19. století.

319 Někteří intelektuálové původem z bánského Chorvatska a Dalmácie vstoupili již ve 40. letech 19. století do služeb srbské vlády, přičemž se podíleli na utváření a aktivitách sítě srbských agentů v jednotlivých jihoslovanských zemích, potažmo reali-

Přestože v prvním programu srbské zahraniční a národní politiky vytyčil Garašanin poněkud odlišné a skromnější cíle, *Načertanije* od jeho zveřejnění počátkem 20. století kvalifikovala řada badatelů jako program jihoslovanského sjednocení. Postupně se ovšem rozrůstal také tábor jejich odpůrců, kteří zastávali názor, že se jedná o program velkosrbského či přinejmenším úzce srbského charakteru. Často vášnivé a ideologizované polemiky o povaze tohoto významného dokumentu se v Srbsku i dalších jihoslovanských zemích vedou dodnes.³²⁰ Jejich účastníci mnohdy vynášejí rezolutní soudy o Garašaninovi a jeho programu, aniž by se důkladně seznámili s textem *Načertanija*, natožpak Zachova plánu. Domnívám se přitom, že pečlivý srovnávací rozbor celistvých vydání obou dokumentů v tomto případě představuje nezbytný základ jakékoliv smysluplnější debaty.

Zatímco většina současných srbských badatelů zdůrazňuje pragmatismus srbského ministra vnitra, který prý Zachův plán přizpůsobil reálným možnostem dobového Srbska, v chorvatském a bosňáckém prostředí panuje mezi odborníky i laickou veřejností konsenzus ohledně velkosrbské povahy *Načertanija*. Jsem toho mínění, že *Načertanije*: 1) nelze na rozdíl od Zachova plánu považovat za program jihoslovanského politického sjednocení, 2) jeho autor se soustřeďuje výhradně na zájmy srbského státu, jež ztotožňuje s postupným rozšiřováním jeho území o sousední, strategicky významné oblasti, z nichž přikládá klíčový význam Bosně a Hercegovině, které pokládá za národnostně srbské země. Zda takovýto program nazveme srbským či velkosrbským, považuji za čistě terminologickou otázku. Odpověď na ní závisí výlučně na rozhodnutí, zda budeme *Načertanije* a obdobné národně-partikularistické politické koncepce 19. století, jež byly logickým výrazem dobových národně-emanipačních a státotvorných pro-

zaci cílů vytyčených v Garašaninově programu. (Srov. Damir AGIČIĆ, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*. Zagreb 1994; Ivo BANAC, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: geneza dubrovačkog kruga Srba katolika*. In: I. Banac, *Raspád Jugoslavije*. Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima. Zagreb 2001, s. 67–113) Asi nejvýraznější osobností chorvatského původu, která ve sledovaném období do roku 1878 sdílela a propagovala myšlenku, že Srbsku přísluší vůdčí úloha při řešení východní otázky a politickém sjednocení slovanského jihu, byl publicista Imbro Ignatijević Tkalac (1824–1912). Své pohledy na tuto problematiku Tkalac rozpracoval zvláště v brožurě *Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und für die europäische Civilization* (Srbský národ v jeho významu pro východní otázku a evropskou civilizaci), která vyšla v Lipsku roku 1853 a na území habsburské monarchie byla zakázána. (Srov. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Imbro Ignatijević Tkalac i njegova stajališta o istočnom pitanju*. In: Damir Agičić /ed./, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*. Zbornik radova povodom 70. rođendana. Zagreb 2003, s. 189–198; Miroslav ŠESTÁK, *Imbro Ignatijević Tkalac a Češi (1860–1870)*. In: Slovanský přehled 60, 1974, s. 189–201, 270–271)

320 Srov. např. Nikša STANČIĆ, *Problem „Načertanija“ Ilije Garašanina u našoj historiografiji*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 21–22, 1968–69, s. 179–196; Bože ČOVIĆ (ed.), *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. Zagreb 1991; Radoš LJUŠIĆ, *Knjiga o Načertaniju. Nacionalni i državni program Kneževine Srbije (1844)*. Beograd 1993; Vasilije KRESTIĆ – Marko NEDIĆ (eds.), *Velika Srbija: istine, zablude, zloupotrebe*. Zbornik radova. Beograd 2003.

cesů v jihovýchodní Evropě, označovat emocionálně silně zabarvenými termíny velkosrbský, velkochorvatský, velkobulharský apod., nebo dáme přednost neutrálnímu výrazivu.³²¹

321 V případě užití neutrální terminologie ovšem hrozí, že se bude jednat o výrazy nedostatečně precizní (např. *srbský*) či nesrozumitelné laické veřejnosti (např. *pravaštvi*).